

Γλώσσα και φύλο

Η αντανάκλαση των κοινωνικών προκαταλήψεων στο σύστημα της γλώσσας

Πηγή: <http://pantognwstra-nebula.blogspot.com/>

«Δύο ερευνητές του ισραηλινού Πανεπιστημίου Μπαρ-Ιλάν, σε συνεργασία με δύο γλωσσολόγους, ισχυρίζονται ότι ανακάλυψαν έναν αλγόριθμο που επιτρέπει στον ηλεκτρονικό υπολογιστή να προσδιορίσει αν ένα τυπωμένο κείμενο (όπου δεν τίθεται θέμα γραφολογικού χαρακτήρα) έχει γραφτεί από άνδρα ή γυναίκα. Και μάλιστα, με ακρίβεια 80%. Ο Μοσέ Κοπέλ και ο Σλόμο Αργκαμόν κτύπησαν πολλές πόρτες, ζητώντας να δημοσιευτεί η μελέτη τους. Αλλά συναντούσαν παντού άρνηση και καχυποψία. Αν τα συμπεράσματά τους είναι έγκυρα -τους έλεγαν- αυτό σημαίνει ότι οι διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα, ή τουλάχιστον ανάμεσα στους τρόπους με τους οποίους γράφουν, δεν είναι μόνο πολιτιστικές, αλλά και βιολογικές. Και αυτό αντίκειται στις κατακτήσεις του φεμινιστικού κινήματος και στο κλίμα πολιτικής ευπρέπειας της εποχής ... Αναλύοντας το *British National Corpus*, ένα τεράστιο αρχείο κειμένων στην αγγλική γλώσσα, που έχουν περάσει σε ηλεκτρονική μορφή, οι δύο ερευνητές διαπίστωσαν ότι τα «ψηφιακά αποτυπώματα» ενός συντάκτη είναι οι προθέσεις, τα άρθρα και οι αντωνυμίες. Ανακάλυψαν, έτσι, ότι οι γυναίκες χρησιμοποιούν όταν γράφουν περισσότερες προσωπικές αντωνυμίες, ενώ οι άνδρες προτιμούν τα αόριστα άρθρα και τα ποσοτικά επίθετα. Με βάση τις παραμέτρους αυτές, κατάφεραν να επεξεργαστούν ένα πρόγραμμα που προσδιόρισε το φύλο των συγγραφέων 1.600 κειμένων. Η έρευνά τους κάλυψε όλες τις κατηγορίες, από λογοτεχνία μέχρι επιστήμη και εγχειρίδια ... το πιο ενδιαφέρον, επισημαίνει η Στάμπα, είναι πως με τη μελέτη αυτή ενισχύεται η ιδέα ότι οι άνδρες και οι γυναίκες γράφουν με

διαφορετικό τρόπο όχι για κοινωνικούς ή πολιτιστικούς λόγους, αλλά επειδή οι εγκέφαλοί τους λειτουργούν διαφορετικά...»

(από ΤΑ ΝΕΑ, 2-8-2003)

Αν απαντήσουμε καταφατικά στη ερώτηση αν οι άνδρες μιας ορισμένης γλωσσικής κοινότητας χρησιμοποιούν διαφορετική γλώσσα απ' ό,τι οι γυναίκες (έχουν δηλαδή σύμφωνα με τον Χρ. Χαραλαμπίκη διαφορετική γενόλεκτο), τότε θα πρέπει να ερευνηθεί αν αυτό οφείλεται στη δομή της συγκεκριμένης γλώσσας ή αν αντικατοπτρίζεται απλώς η γλωσσική συμπεριφορά των μελών μιας κοινότητας με βάση τις συνθήκες που επικρατούν σ' αυτή. Θα μπορούσε μια γλώσσα να θεωρηθεί σεξιστική, ότι δηλαδή έχει προκαταλήψεις σε κάποια από τα δύο φύλα ή μήπως οι χρήστες της γλώσσας είναι αυτοί που χρησιμοποιούν τη γλώσσα για να εκφράσουν μια συγκεκριμένη στάση απέναντι στα δύο φύλα; Η γλώσσα, όπως έχει παρατηρηθεί μέσα από κοινωνιογλωσσικές έρευνες, είναι ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες μέσω του οποίου αντανακλώνται κοινωνικές ανισότητες.

Σύμφωνα με έρευνες που εξετάζουν τη μεταβλητή του φύλου σε σχέση με τη γλώσσα, έχει διαπιστωθεί ότι οι άνδρες προτιμούν τους αποκλίνοντες από τη νόρμα τύπους πιο συχνά απ' ό,τι οι γυναίκες, οι οποίες συνήθως προτιμούν τους κοινωνικά αναγνωρισμένους τύπους, κυρίως σε περιστάσεις που απαιτούν επίσημο και προσεγμένο ύφος. Η συμπεριφορά αυτή των γυναικών ερμηνεύεται ως αντίδραση και διαμαρτυρία προς τις παραδοσιακές αντιλήψεις, που τις τοποθετούν σε υποδεέστερη θέση. Οι γυναίκες δηλαδή μην έχοντας αποδεχθεί τη θέση αυτή προσπαθούν να αποκτήσουν κοινωνική ισχύ χρησιμοποιώντας αναγνωρισμένους κοινωνικά γλωσσικούς τύπους.

Προκαταλήψεις σε βάρος της γυναίκας υπάρχουν σε πολλές κοινωνίες από τα πανάρχαια χρόνια και εξακολουθούν να ισχύουν και σήμερα ως κοινωνικά στερεότυπα. Σ' ένα απόσπασμα που αποδίδεται στον Πυθαγόρα, η δημιουργία του άνδρα συνδέεται με την τάξη και το φως, ενώ της γυναίκας με το χάος και το σκοτάδι. Ο Oscar Wilde πίστευε ότι «οι γυναίκες είναι ένα διακοσμητικό φύλο. Δεν έχουν ποτέ να πουν τίποτε, αλλά το λένε με χάρη».

Ο Otto Jespersen και ο Edward Sapir, διάσημοι γλωσσολόγοι του 20ου αιώνα, μίλησαν ο πρώτος για «αδυναμία»των γυναικών και ο δεύτερος, εξετάζοντας τη γλώσσα nootka το 1915, κατέταξε την ομιλία των γυναικών στην κατηγορία «ανώμαλοι τύποι ομιλίας» συμπεριλαμβάνοντας επίσης «χοντρούς, νάνους, καμπούρηδες, κουτσούς, μωρά και γυναίκες», χωρίς κανείς βέβαια να διαμαρτυρηθεί. Ωστόσο, ο Baudouin de Courtenay το 1923 διακήρυξε ότι απόψεις όπως και οι παραπάνω -που δεν ήταν και οι μοναδικές- «αντιστρατεύονται τη λογική και το αίσθημα δικαιοσύνης».

Όπως αναφέρουν οι Κονδύλη και Αρχάκης, η γλωσσική διαφοροποίηση δεν ανάγεται στη φυσική, βιολογική τους διαφοροποίηση, αλλά στην έμφυλη διαφορά των κοινωνικών ρόλων που τους έχουν απονεμηθεί: της ισχύος και της δύναμης για τον άνδρα και της αδυναμίας και της υποβάθμισης για τη γυναίκα σ' όλους τους τομείς της κοινωνικής δραστηριότητας (διαπροσωπικές σχέσεις, εργασιακές θέσεις κ.λπ.). Η ανάλυση του λόγου και των μεικτών συνομιλιών έχει δείξει ότι οι σχέσεις υποτέλειας που υπάρχουν σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες επηρεάζουν δραστικά το γλωσσικό νόημα αλλά και την γλωσσική επικοινωνία μεταξύ των δύο φύλων (π.χ. οι άνδρες μιλούν και διακόπτουν πολύ περισσότερο απ' ό,τι οι γυναίκες, αποφεύγουν να ενθαρρύνουν και να στηρίζουν τις συνομιλήτριές τους κ.λπ.), που και αυτό από την πλευρά του εξυπηρετεί την διατήρηση αυτών των σχέσεων κυριαρχίας και ελέγχου υπέρ των ανδρών.

Η πρακτική της διάκρισης ενός ατόμου με γνώμονα το φύλο του ονομάζεται σεξισμός και όπως προκύπτει από τα παραπάνω η διάκριση αυτή γίνεται σε βάρος των γυναικών, γεγονός που συχνά αντανakλάται στα γλωσσικά συστήματα, όπου τα δύο φύλα εκπροσωπούνται με άνισο τρόπο (γλωσσικός σεξισμός). Η αντανάκλαση όμως αυτών των κοινωνικών πρακτικών στο επίπεδο του γλωσσικού συστήματος επηρεάζει με τη σειρά της και τις κοινωνικές πρακτικές, καθώς οι διακρίσεις αυτές αντιμετωπίζονται πλέον ως «φυσικές» και δαιωνίζονται. Παραδείγματα κοινωνικής ανισότητας με συνέπεια το γλωσσικό σεξισμό υπάρχουν στα βασικά επίπεδα ανάλυσης του

συστήματος της νέας ελληνικής: στη μορφολογία, στη σύνταξη και στη σημασιολογία.

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ: όπως σημειώνεται χαρακτηριστικά στη Νεοελληνική Γραμματική του Μ. Τριανταφυλλίδη «το αρσενικό γένος είναι γενικά το δυνατότερο προσωπικό γένος», άρα μπορούμε να το χρησιμοποιούμε όταν θέλουμε να αναφερθούμε και στη συνύπαρξη αρσενικών και θηλυκών προσώπων. Π.χ. η ερώτηση «ποιος θέλει καφέ;» απευθύνεται τόσο σε ανδρικό όσο και σε γυναικείο ακροατήριο χωρίς να προκληθεί κάποια ενόχληση από το μέρος των γυναικών επειδή χρησιμοποιείται αρσενικό γένος. Κάτι τέτοιο όμως δεν θα γίνει αν η ερώτηση είναι «ποια θέλει καφέ;», όταν υπάρχει η παρουσία ενός και μόνο άνδρα σ' ένα κατά τ' άλλα γυναικείο ακροατήριο. Η παραδοσιακή χρήση του αρσενικού γένους για να εκφράσει και τα δύο γένη, εκτός από το γεγονός ότι επικαλύπτει το θηλυκό γένος, δημιουργεί και αμφισημία, μια και μπορεί να σημαίνει μια ομάδα ανδρών ή μια ομάδα από άντρες και γυναίκες. Για τον σχηματισμό των θηλυκών επαγγελματικών ονομάτων υψηλού κύρους χρησιμοποιείται κυρίως το επίθημα του αρσενικού επαγγελματικού ονόματος με τη χρήση του ανάλογου άρθρου, δηλαδή λέμε η αρχαιολόγος, η φιλόλογος (ο αρχαιολόγος, ο φιλόλογος) και όχι η αρχαιολογίνα, η φιλολογίνα. Συνηθίζουμε να λέμε η δικηγόρος, η γιατρός (ο δικηγόρος, ο γιατρός) και όχι η δικηγορίνα, η γιατρίνα. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης, με αφορμή την εκλογή της πρώτης γυναίκας στο ελληνικό κοινοβούλιο το 1952, επανεξέτασε το σχηματισμό των θηλυκών επαγγελματικών και υποστήριξε ότι ο τύπος η βουλευτής δεν μπορεί να ενταχθεί στο σύστημα της δημοτικής. Πρότεινε έτσι τη χρήση του τύπου βουλευτίνα, παρόλο που γνώριζε ότι από υφολογική άποψη ο τύπος αυτός είχε μειωτική αξία έναντι του επίσημου τίτλου η βουλευτής. Το ίδιο ισχύει και σήμερα, αν και τώρα αρχίζει να χρησιμοποιείται ο τύπος η βουλευτίνα ολοένα πιο συχνά κυρίως από τα Μ.Μ.Ε.

Σε ουσιαστικά που δηλώνουν επαγγέλματα που δεν είναι καταξιωμένα κοινωνικά δεν ισχύει ωστόσο το παραπάνω φαινόμενο της χρήσης του αρσενικού επιθήματος: ο περιπτεράς/ η περιπτερού, ο καφετζής /η

καφετζού. Αποκλειστικά θηλυκά είναι τα επαγγελματικά η μαία, η καθαρίστρια. Το οικογενειακό όνομα για τις γυναίκες δεν είναι παρά η γενική κτητική του επιθέτου του πατέρα τους, αλλά και μετά το γάμο η εξάρτηση μεταφέρεται στο σύζυγο. Πέρα δηλαδή από το γεγονός ότι μ' αυτό τον τρόπο δηλώνεται η εξάρτηση ενός προσώπου από ένα άλλο, η εξάρτηση αυτή είναι από τον πατέρα-άνδρα ή σύζυγο και όχι από τη μητέρα. Μάλιστα η εξάρτηση αυτή μπορεί να κατανοηθεί καλύτερα σε παραδείγματα όπου ένας άντρας προσφωνείται με το πατρικό όνομα της συζύγου του, έχοντας καθαρά προσβλητικό χαρακτήρα για το αντρικό πρόσωπο.

ΣΥΝΤΑΞΗ: σύμφωνα με το συντακτικό της δημοτικής του Τζάρτζανου, όταν σε μια πρόταση τα υποκείμενα είναι περισσότερα και διαφορετικού γένους (αλλά είναι άψυχα), το κατηγορούμενο εκφέρεται στο ουδέτερο γένος, π.χ. το ραδιόφωνο, η τηλεόραση είναι χαλασμένα. Όταν όμως είναι έμψυχα η σύνταξη προβλέπει την υπερίσχυση του αρσενικού γένους, π.χ. Ο Γιώργος και η Μαρία ήταν εθελοντές στους Ολυμπιακούς. Στις περισσότερες καθιερωμένες φράσεις όπου εμφανίζονται τα δύο φύλα το αρσενικό προηγείται, π.χ. ο Αδάμ και η Εύα, ο Αντώνιος και η Κλεοπάτρα, το αντρόγυνο. Αν συνδεθεί αυτό με τη σειρά που εμφανίζονται άλλα ζεύγη αντιθέτων (καλός-κακός, πλούσιος- φτωχός, φως-σκοτάδι) τότε επιβεβαιώνεται η υπόθεση για την δευτερεύουσα και υποδεέστερη θέση που αποδίδουν στη γυναίκα, αν και δεν είναι γνωστή η κοινωνικοψυχολογική σπουδαιότητα της σειράς με την οποία εμφανίζονται τα συγκεκριμένα ζεύγη. Βέβαια υπάρχουν και οι εκφράσεις, όπως Κυρίες και κύριοι, φίλες και φίλοι, όπου η πρόταση του θηλυκού εκφράζει μάλλον αβρότητα προς το «αδύναμο» φύλο.

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΑ: πολύ συχνά οι λέξεις και οι εκφράσεις που συνδέονται με την έννοια 'γυναίκα' έχουν μειωτικές και υποτιμητικές συνδηλώσεις και αυτό φαίνεται χαρακτηριστικά από την αντιπαραβολή τους με λέξεις ή φράσεις που συνδέονται με την έννοια 'άνδρας' ή με την απουσία τέτοιων εκφράσεων. Π.χ.

γυναικάκι / αντράκι

ψάχνω γυναίκα (=θέλω καθαρίστρια) / ψάχνω άντρα (=θέλω να παντρευτώ)

γυναίκα του δρόμου, του πεζοδρομίου / *άντρας του δρόμου, του πεζοδρομίου

γυναικοκουβέντες / *αντροκουβέντες

γυναικοδουλειές / *αντροδουλειές

η χήρα του Παπαδόπουλου / *ο χήρος της Παπαδοπούλου

άγαμη μητέρα / *άγαμος πατέρας

επανδρώνω / *επιγυναικώνω

θηλυπρεπής / αλλά αρρενωπός

είναι εύκολη / είναι εύκολος

Οι σημασίες που έχει αποκτήσει η λέξη γυναίκα έχουν συνήθως μειωτική σημασία: «ερωμένη», «υπηρέτρια», ενώ όταν χρησιμοποιείται για άνδρα σημαίνει «δειλός», «θηλυπρεπής». Η λέξη άνδρας έχει διαχρονικές ερμηνείες όπως «ανδρείος», «γενναίος», «παλικάρι» κ.λπ. Επίσης, τα περισσότερα λήμματα με πρώτο συνθετικό το 'γυναίκα' έχουν και αυτά μειωτική χρήση και ερμηνεία (π.χ. το γυναικοδουλειά), αλλά και πολλά σύνθετα με β' συνθετικό το -γυναικο, όπως βρωμογύναικο, παλιογύναικο, σαχλογύναικο, έχουν μόνο αρνητική σημασία. Εκφράσεις, εξάλλου, όπως γύναιο, γυνή της απωλείας, η γυναίκα του δρόμου, η γυναίκα του πεζοδρομίου παραπέμπουν στην ηθική και μας προκαταλαμβάνουν σε βάρος της γυναικείας σεξουαλικότητας. Γενικά, οι λέξεις και οι εκφράσεις αυτές αποτελούν τους σημαδεμένους τύπους αντίστοιχων ουδέτερων, γεγονός που δηλώνει ότι η γυναικεία συμπεριφορά και οι γυναικείες δραστηριότητες ορίζονται με βάση ένα ανδρικό πρότυπο που θεωρείται ο κανόνας. Για παράδειγμα, η λέξη γυναικοκουβέντες σημαδεύεται αρνητικά σε σχέση με το κουβέντες, που

χρησιμοποιείται για την ανάλογη ανδρική δραστηριότητα, ελλείπει μάλιστα του *ανδροκουβέντες. Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται και από το ότι οι καταγραμμένες στα λεξικά λέξεις και εκφράσεις που έχουν ως αντικείμενο αναφοράς τη γυναίκα υπερτερούν ποσοτικά σε σχέση με τις αντίστοιχες για τους άντρες. Επίσης, ως ένδειξη αβροφροσύνης, επιβιώνει ακόμη στη γλώσσα η προσφώνηση δεσποινίς, διαιρώντας έτσι τις γυναίκες σε κυρίες (=έγγαμες) και δεσποινίδες (=άγαμες), ενώ τέτοια υποδιαίρεση δεν υπάρχει για τους άντρες (όλοι είναι κύριοι, ανεξαρτήτως οικογενειακής κατάστασης). Η γλωσσική διαφοροποίηση της γυναίκας με κριτήριο αν είναι παντρεμένη ή όχι δείχνει τις κοινωνικές προκαταλήψεις που υπάρχουν. Το γεγονός ότι μια ανύπαντρη γυναίκα δεν θα ήθελε να την αποκαλούν δεσποινίδα ύστερα από μια ορισμένη ηλικία είναι ενδεικτικό της αρνητικής στάσης πολλών μελών της κοινωνίας απέναντι στις γεροντοκόρες, όχι όμως στον ίδιο βαθμό και απέναντι στο γεροντοπαλίκαρα.

Τα παραπάνω παραδείγματα μπορούν να δώσουν μια γεύση μόνο για την άνιση απεικόνιση και μεταχείριση των δύο φύλων από το γλωσσικό σύστημα της νέας ελληνικής. Φαίνεται λοιπόν ότι η πρότυπη γλώσσα, η νόρμα δηλαδή, πέραν του ότι καλλιεργεί μια συστηματική υποτίμηση γεωγραφικών διαλέκτων και άλλων κοινωνικών ποικιλιών (η γλώσσα των νέων, η αργκό κ.λπ.), αντανakλά επίσης και αναπαράγει, σύμφωνα με την Κονδύλη και τον Αρχάκη, τις σεξιστικές αντιλήψεις της κυρίαρχης ιδεολογίας για τη δευτερεύουσα εξαρτημένη θέση της γυναίκας.

Τα τελευταία χρόνια, μέσα στα πλαίσια του γλωσσολογικού κλάδου της ανάλυσης ομιλίας (discourse analysis) και ιδιαίτερα των μεικτών συνομιλιών, το ερευνητικό ενδιαφέρον των επιστημόνων έχει στραφεί στη μελέτη τυχόν διαφορών στη γλωσσική συμπεριφορά και την επικοινωνιακή ικανότητα των δύο φύλων. Όπως αναφέρει ο Χρ. Χαραλαμπίκης, η εξέταση μεμονωμένων γλωσσολογικών στοιχείων έχει αποσπασματικό χαρακτήρα και δεν οδηγεί σε γενικώς αποδεκτά συμπεράσματα. Ωστόσο, τα πιο ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με το φύλο ως καθοριστικό παράγοντα για τη χρήση της γλώσσας αφορούν μεταβλητές, όπως την έκταση της ομιλίας, την ευγένεια, την χρήση επιβεβαιωτικών ερωτήσεων, τις υπεκφυγές κ.λπ.

Οι διαφορές των δύο φύλων στις επικοινωνιακές στρατηγικές έχουν μελετηθεί συστηματικά κυρίως στον αγγλοσαξωνικό χώρο. Με βάση αυτές τις μελέτες έχει υποστηριχθεί ότι οι διαφορές αυτές αφενός παρεμποδίζουν την αποτελεσματική επικοινωνία ανάμεσα στα δύο φύλα και αφετέρου συντελούν στον κοινωνικό αποκλεισμό των γυναικών. Η χρήση των ελάχιστων αντιδράσεων (minimal response), δηλαδή λέξεων και επιφωνημάτων που δηλώνουν την ενεργή συμμετοχή και ότι παρακολουθούμε τον συνομιλητή, η χρήση επίσης υποστηρικτικών εκφράσεων που ενθαρρύνουν τους συνομιλητές να πάρουν μέρος στη συζήτηση, αλλά και η διαρκής οπτική επαφή με το άτομο που έχει τον λόγο, αποτελούν χαρακτηριστικά της γλωσσικής συμπεριφοράς των γυναικών, παρερμηνεύονται όμως συχνά ως συμφωνία απλά με τα λεγόμενα του συνομιλητή. Συχνά οι άνδρες μένουν σιωπηλοί, χωρίς να κοιτούν τον συνομιλητή, χαρακτηριστικά τα οποία οι γυναίκες τα εκλαμβάνουν ως έλλειψη προσοχής. Η συχνή χρήση ερωτήσεων και αιτήσεων από τις γυναίκες ερμηνεύεται από τους συνομιλητές τους μόνο ως επιθυμία για περισσότερες πληροφορίες, ενώ στόχος των γυναικών μπορεί να είναι η εγκαθίδρυση ενός δίαυλου επικοινωνίας.

Η ταυτόχρονη ομιλία (δηλαδή η ομιλία δύο ή περισσότερων ανθρώπων συγχρόνως) είναι συνηθισμένη στον γυναικείο λόγο, αλλά σπάνια αποτελεί σημάδι συνομιλιακής δυσλειτουργίας. Φαίνεται πως οι γυναίκες ομιλήτριες εφαρμόζουν ένα μοντέλο εναλλαγής του γύρου ομιλίας, όπου ο κανόνας του να μιλάει ένας κάθε φορά δεν ισχύει. Οι συνομιλήτριες κάνουν ερωτήσεις και σχόλια, όσο κάποιος άλλος μιλάει, για να δείξουν την ενεργή συμμετοχή και το ενδιαφέρον τους για το θέμα της συζήτησης κι έτσι συνεισφέρουν πιο ουσιαστικά στην παραγωγή ενός συλλογικού κειμένου (λόγου). Η ταυτόχρονη ομιλία ωστόσο για τους άνδρες θεωρείται αγενές σημάδι συνομιλιακής συμπεριφοράς. Άλλοι κοινωνιογλωσσολόγοι έχουν παρατηρήσει ότι οι άνδρες παρεμβαίνουν περισσότερες φορές μέσα σε μια συζήτηση και ότι απευθύνονται σ' αυτούς συχνότερα τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες συνομιλητές. Οι τελευταίοι παραβιάζουν πιο συχνά τη σειρά ομιλίας σε βάρος των γυναικών και διαμαρτύρονται εντονότερα όταν οι ίδιοι διακόπτονται. Μερικοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι τέτοιου είδους

διαπιστώσεις αφορούν κυρίως την όλη προσωπικότητα του ατόμου και όχι τόσο το φύλο στο οποίο ανήκει. Επίσης, έχει παρατηρηθεί ότι οι άντρες χρησιμοποιούν περισσότερες βρισιές και τολμηρή γλώσσα για να εκφράσουν τις διαθέσεις τους, ενώ οι γυναίκες κάνουν μεγαλύτερη χρήση της γλωσσικής νόρμας (ακολουθούν πιστότερα τους γραμματικούς κανόνες).

Η μετάβαση από ένα θέμα συζήτησης προς ένα άλλο γίνεται από τις γυναίκες βαθμιαία και βάσει των προηγούμενων λεγομένων. Οι άντρες, από την άλλη μεριά, δεν αφιερώνουν παρά λίγο χρόνο στο κάθε θέμα και αλλάζουν θέματα γρήγορα, με συνέπεια οι συνομιλήτριές τους να νιώθουν ότι δεν ενδιαφέρονται αρκετά. Οι γυναίκες συζητούν ανοιχτά τις προσωπικές τους εμπειρίες και θέματα, με σκοπό να τις μοιραστούν και να αποσπάσουν κάποια διαβεβαίωση ή παρηγοριά, σε αντίθεση με τους άντρες που συχνά θεωρούν τις προσωπικές συζητήσεις επικίνδυνες ή περιττές και όταν συμμετέχουν σε αυτές αναλαμβάνουν συμβουλευτικό κυρίως ρόλο. Σύμφωνα με την Ρ. Τσοκαλίδου οι γυναίκες καταλαμβάνουν λιγότερο δημόσιο χώρο και χρόνο από τους άντρες, προτείνουν λιγότερα θέματα προς συζήτηση, μιλούν για λιγότερο χρόνο και συχνά τα θέματα που επιλέγουν θεωρούνται δευτερεύοντα και ασήμαντα (προσωπικά θέματα, μητρότητα), σε αντίθεση με τα θέματα που προτείνονται από τους άντρες, όπως η πολιτική, τα αθλητικά, τα αυτοκίνητα.

Όπως έχει διαπιστωθεί από την Lakoff, οι γυναίκες χρησιμοποιούν συχνά συγκεκριμένες ποικιλίες γλωσσικών πράξεων, περισσότερες εκφράσεις δισταγμού ή έμμεσης αντιμετώπισης των θεμάτων, όπως το ίσως ή ερωτηματικές προτάσεις για να κάνουν προτάσεις ή δηλώσεις. Οι άντρες κάνουν μεγαλύτερη χρήση των καταφάσεων ή των προσταγών για τις δικές τους τοποθετήσεις ή επιθυμίες. Σύμφωνα με τον Χρ. Χαραλαμπίκη, η τάση αυτή μόνο εν μέρει έχει επιβεβαιωθεί από εμπειρικές έρευνες. Ερευνητές, όπως ο Johnson, υποστηρίζουν ότι η επιλογή άμεσων ή έμμεσων γλωσσικών πράξεων συνδέεται περισσότερο με την όλη στρατηγική της συνομιλίας και καθόλου ή τουλάχιστον σε πολύ μικρό βαθμό με το φύλο. Γενικότερα οι γυναίκες εμφανίζουν μεγαλύτερη «ρηματική συνεργατικότητα», δείχνουν δηλαδή μεγαλύτερη συναισθηματικότητα και ευαισθησία, σε αντίθεση με

τους άνδρες που έχουν ανταγωνιστικό πνεύμα. Αυτή η επικοινωνιακή στρατηγική των γυναικών, σύμφωνα με τον Χρ. Χαραλαμπίκη, είναι ευκρινής και στις μεταξύ τους συζητήσεις, πράγμα που σημαίνει ότι δεν πρέπει να ερμηνευτεί ως ένδειξη υποταγής τους στην ανδρική κυριαρχία.

Αυτά τα πλέγματα γλωσσικών χαρακτηριστικών μερικές φορές αποκαλούνται «ανδρικό ύφος» και «γυναικείο ύφος». Αυτή η ορολογία αμφισβητείται από τους O' Bar και Atkins, οι οποίοι υποστηρίζουν πως τα γλωσσικά χαρακτηριστικά που απαντούν στην ομιλία πολλών γυναικών είναι τυπικά ανθρώπων χαμηλής κοινωνικής θέσης, τόσο αντρών όσο και γυναικών, και θα ήταν πιο ακριβές να ονομάζονταν «ανίσχυρη γλώσσα». Όμως, μεταγενέστερες μελέτες ασυμμετρικού λόγου έχουν δείξει πως οι άντρες χαμηλής κοινωνικής θέσης δεν χρησιμοποιούν ανίσχυρη γλώσσα, αλλά επιχειρούν να κυριαρχήσουν κατά τη διεπίδραση.

Σύμφωνα με τους Lakoff και Tannen, χαρακτηριστικά όπως αυτά που παρατέθηκαν αδρομερώς παραπάνω, διαμορφώνουν μια αντίληψη ότι ο γυναικείος λόγος είναι ανίσχυρος, γιατί είναι περισσότερο έμμεσος σε σχέση με τον αντρικό. Σύμφωνα με την Ρ. Τσοκαλίδου, αυτός ο «ανίσχυρος» γυναικείος λόγος παρέχει δυνατότητες επικοινωνίας στους συνομιλητές και τις συνομιλήτριες των γυναικών χωρίς να επιβάλλει τους δικούς του προκαθορισμένους κανόνες επικοινωνίας. Ο χαρακτηρισμός, λοιπόν, ανίσχυρος δεν έχει υπόσταση, αφού η επιτυχής επικοινωνία πραγματοποιείται μέσα από μια ισορροπημένη διαδικασία χρήσης ερωτήσεων, καταφάσεων, αλλά και αναμονής για τη λήψη του λόγου από τους συνομιλητές ή συνομιλήτριες.

Έχουν προταθεί πολλά μοντέλα για να κατανοηθούν και να εξηγηθούν οι διαφορές των δύο φύλων στη γλωσσική τους συμπεριφορά. Ένα από τα σημαντικότερα είναι το μοντέλο της διαφοράς και κυριαρχίας (difference/dominance). Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό οι διαφορές των δύο φύλων μπορεί να βασίζονται: α) στις διαφορετικές υποκουλτούρες όπου ανήκουν και β) στον καταμερισμό της εξουσίας που ισχύει στην κοινωνία και που οδηγεί σε λιγότερη απόδοση εξουσίας στις γυναίκες. Οι διαφορετικές,

όμως, υποκουλτούρες εντάσσονται και πάλι σε ένα κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο αναφοράς που προσδίδει θέσεις διαφορετικής ισχύος και εξουσίας στους άντρες και τις γυναίκες. Παράλληλα με το παραπάνω μοντέλο, έχουν προταθεί και άλλες αναλύσεις από κοινωνιογλωσσολόγους, όπως το κύρος και η αλληλεγγύη (status and solidarity). Μέσα από αυτή την οπτική γωνία, οι γυναίκες στην προσπάθειά τους να κατακτήσουν μια καλύτερη θέση στην κοινωνία (κύρος) είναι περισσότερο προσεκτικές στη γλωσσική τους συμπεριφορά, ενώ η πιο «απελευθερωμένη» χρήση της γλώσσας από τους άντρες δηλώνει την επιθυμία τους για αλληλεγγύη και ταύτιση με τους ομοφύλους τους. Ένα από τα ισχυρότερα μοντέλα ανάλυσης των διαφορετικών κοινωνιογλωσσικών συμπεριφορών είναι αυτό των κοινωνικών δικτύων (Milroy 1980), το οποίο αντιμετωπίζει τους άντρες και τις γυναίκες ως μέλη κοινωνικών ομάδων συσχετισμένα με άλλα άτομα, οι οποίοι έτσι δημιουργούν κλειστά ή ανοικτά δίκτυα, που, κατ' επέκταση, καθορίζουν και την κοινωνιογλωσσική τους συμπεριφορά.

Μια άλλη διάσταση στο θέμα των διαφορών των δύο φύλων πρότεινε η ερευνήτρια-γλωσσολόγος D. Tannen. Χαρακτηριστικά αναφέρθηκε στις ισότιμα σημαντικές ανάγκες του κάθε ατόμου για ανεξαρτησία και συντροφικότητα. Οι άντρες κι οι γυναίκες διαφέρουν ως προς την προτεραιότητα που δίνουν στην κάθε μία από τις παραπάνω αξίες. Ενώ λοιπόν οι γυναίκες συμπεριφέρονται με γνώμονα τη συντροφικότητα και έπειτα την ανεξαρτησία, οι άντρες συχνά δίνουν την πρώτη θέση στην ανεξαρτησία. Αυτή η διαφορά δημιουργεί παρεξηγήσεις και προστριβές στις σχέσεις των δύο φύλων (για παράδειγμα, σε ένα ζευγάρι η γυναίκα θα συμβουλευτεί τον σύντροφό της πριν πάρει μια απόφαση περισσότερο από ό,τι ο άντρας), ενώ στην ουσία και οι δύο ανάγκες (ανεξαρτησία και συντροφικότητα) είναι απαραίτητες για όλους και όλες μας.

Οι διαφορές των δύο φύλων, όπως έχουν συζητηθεί παραπάνω, δεν μπορούν παρά να είναι το αποτέλεσμα της διαφορετικής κοινωνικοποίησης στην οποία υποβάλλονται τα κορίτσια και τα αγόρια από την αρχή της ζωής τους και η οποία τους οδηγεί σε μια γλωσσική συμπεριφορά που αποκρυσταλλώνεται μέσα από την ένταξή τους σε ομόφυλες ομάδες/

κοινωνικά δίκτυα. Η προκαθορισμένη αυτή συμπεριφορά ενδυναμώνεται, ακόμη περισσότερο, κατά τη διάρκεια της σχολικής ζωής, όπου, άμεσα ή έμμεσα, δίνονται διαφορετικά μέσα και προσβάσεις στα αγόρια και τα κορίτσια. Τα αγόρια, που συνήθως είναι ζωηρότερα, απαιτούν και κερδίζουν περισσότερη προσοχή από τον/τη δάσκαλο/α, με συνέπεια τα κορίτσια να καταλαμβάνουν ευκολότερα μια παθητική θέση στα δρώμενα της τάξης.

Παρατηρείται λοιπόν ότι οι διαφορές μεταξύ των δύο φύλων ερμηνεύονται κυρίως με βάση τη διαφορετική κοινωνικοποίηση των δύο φύλων σε ρόλους και συμπεριφορές ενώ εντάσσονται πάντα σε ένα ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο άνισου καταμερισμού της εξουσίας. Η αντικειμενική και χωρίς ακραίες υποθέσεις κατανόηση των διαφορών αυτών είναι απαραίτητη για την καλύτερη διαπραγμάτευση των διαπροσωπικών μας σχέσεων, αλλά και για τη δικαιότερη κατανομή της κοινωνικής και πολιτικής ισχύος στα δύο φύλα.

Βιβλιογραφία

Αρχάκης, Α.- Κονδύλη, Μ. 2002: «Κοινωνιογλωσσική ανισότητα», Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας

Coates, J. (1993): Women, Men and Language. Λονδίνο: Longman.

Τζάρτζανος, Α. 1991 [1946]: Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής)

Τριανταφυλλίδης, Μ. 1978 [1941]: Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)

Τσοκαλίδου, Ρ. (1999). Η χρήση της γλώσσας και τα δύο φύλα. Ομιλία στο πλαίσιο του προγράμματος "Αφιέρωμα στις σχέσεις των δύο φύλων". Επιτροπή Κοινωνικής Πολιτιστικής Δραστηριότητας Βιολογικού, Α.Π.Θ.

Τσοκαλίδου, Ρ. (2001): «Γλώσσα και φύλο», Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα

Χαραλαμπάκης, Χρ. 2001: «Γλώσσα και φύλο», Νεοελληνικός λόγος. Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος